CHARLES DE NANSOUTY, KRIJGSMAN EN MALACOLOOG (1815-1895)

door

J.G.J. Kuiper

Aan alle amateurs is in perioden dat zij door een heilig vuur bezield leken, in de kennissenkring wel eens min of meer bezorgd de vraag gesteld: hoe ben je eigenlijk tot dat soort liefhebberij gekomen? Dan raadt men de gedachten van de vraagsteller. Vogels? ja, begrijpelijk, het zijn zulke lieve diertjes en hij is nu eenmaal een beetje sentimenteel. Vissen? accoord, die kan je eten. Postzegels? die zijn later geld waard; een achtenswaardig motief dus. Sigarenbandjes en lucifersmerken? Nou ja, je moet je vrije tijd weten te meubileren; zo lang hij daarmee bezig is, zit hij in elk geval niet in de kroeg. Maar slakken en slakkehuisjes???

Ieder van ons herinnert zich nog wel het beslissende ogenblik, doorgaans in zijn prille jeugd, waarop hij met deze aparte wereld kennis maakte en hij de vonk van het enthousiasme voelde overslaan. Een toevallige ontmoeting met iemand "die aan mollusken deed". Een zeldzame vondst op het strand. Een pakje tropische schelpen, gestuurd door een bevriende kapitein op de grote vaart. De gezelligheid van een contactavond. Een bezoek aan een zoölogisch museum met zijn gewichtige wetenschappelijke atmosfeer. Een blik door een microscoop. Een boek. Het zijn vaak verrassende geschiedenissen. Maar werkelijk uniek is het geval van generaal De Nansouty, die zich tot de molluskenkunde bekeerde binnen de ... gevangenismuren.

Speels stel ik mijzelf wel eens de vraag: als die of die toevallige gebeurtenis er niet geweest was, zou ik dan nu weten wat een Pisidium is? En waaghalzend de draad der geschiedenis terugspinnend, kom ik tot de vraag: Als de Fransen niet in 1870 bij Sedan door de Duitsers verslagen waren, zou generaal De Nansouty dan ooit geweten hebben, wat het woord malacologie betekent?

Generaal De Nansouty kwam reeds eerder in het CB ter sprake (CB 116: 1217; CB 133: 1467). Een kleurrijke, onstuimige cavalerist, een sportieve figuur met ijzeren wilskracht, die lange winters op de barre Pic du Midi doorbracht om meteorologische waarnemingen te doen. Hoe raakte deze geharde man, die bepaald niet voorbestemd leek voor beoefening der natuurwetenschappen, geboeid door het week gedierte?

Het antwoord vond ik in een boekje, dat de Vrienden van het Pyreneeënmuseum te Pau hebben uitgegeven bij gelegenheid van het eeuwfeest van het observatorium. De titel luidt: "Le général de Nansouty (Dijon 1815 - Dax 1895), créateur de l'Observatoire du Pic du Midi de Bigorre". De schrijver ervan is kolonel Massie, oud-directeur van de militaire skischool en ere-voorzitter van de Vereniging voor Wetenschappen, Letterkunde en Kunsten te Pau (Uitg. Amis du Musée pyrénéen, Pau 1978, 151 blz., geïll.).

Een verdienste van dit boekje is, dat het grotendeels bestaat uit citaten uit archiefstukken, militaire rapporten, conduitestaten, krantenartikelen, brieven e.d. Dat echter Massie persoonlijk De Nansouty bewondert, blijkt wel duidelijk uit een citaat van een tijdgenoot van de generaal, in frontispice: "Generaal de Nansouty. Een prachtkerel, elegant, fier van houding; een grote blonde snor, een expressief gezicht, een levendige blik met blauwe ogen met iets zachts en goedigs: kinderen en het gewone volk voelden zich tot hem aangetrokken; hij boeide zijn omgeving, ook de gezagsdragers".

Charles Marie Etienne Champion Dubois de Nansouty werd 20 februari 1815 te Dijon geboren. Hij was een telg uit een oud geslacht van notabelen en officieren. Een oom, de divisie-generaal graaf (dwz. "comte de l'Empire") Etienne de Nansouty, was een der aanvoerders in

Napoleon's "grande armée". Zijn naam staat gebeiteld in de Arc de Triomphe te Parijs. In Bordeaux is een groot plein genoemd naar een ander familielid, eveneens militair. Charles had drie broers, die allen de militaire loopbaan kozen.

De jonge De Nansouty moet een koppig en lawaaiig heerschap zijn geweest. Alleen paarden en wapens interesseerden hem. Al vroeg was hij een voortreffelijk ruiter. Als cavalerie-officier ging hij naar Algerije. Frankrijk was toen al 12 jaar in zijn koloniale oorlog in Noord-Afrika verwikkeld. In de loop der jaren werd De Nansouty enkele malen wegens dapperheid en standvastigheid geciteerd. Verscheidene malen raakte hij gewond.

Op 32-jarige leeftijd was hij kapitein der spahis, de befaamde woestijn-cavalerie. Gewond in 1848, repatrieerde hij. Maar kort daarna richtte hij een verzoek tot de keizer, met zijn cavaleristen te mogen deelnemen aan de campagne naar China. Het verzoek kon niet ingewilligd worden, doch in plaats daarvan werd De Nansouty benoemd tot kolonel der Afrikaanse jagers, een regiment van lichte cavalerie. In rapporten wordt hij geciteerd als een moedig officier met een ontembare energie, een voortreffelijk aanvoerder met hart voor zijn mannen, die voor hem door het vuur gingen. Reeds op 42-jarige leeftijd valt De Nansouty de hoge onderscheiding van het commandeurschap in de Orde van het Legioen van Eer ten deel.

Nog steeds is de malacologie niet aan bod. Wel echter blijkt nu en dan de belangstelling van De Nansouty voor de natuur. Hij heeft aandacht voor stenen, mineralen, planten, vogels, insecten, voor sterren en weerkunde. De oudheidkunde stond toen in Frankrijk nog in haar kinderschoenen. Zodra hij in zijn geboorteland vertoefde, deed hij er aan mee. Methodisch onderzocht hij grafheuvels in Zuid-Frankrijk en beschreef hij de vondsten. Voor het grove graafwerk zette hij soldaten in, soms wel 25 tegelijk. Daar kon geen oudheidkundige tegenop. Alles wat hij vond en waarnam rapporteerde hij aan de in 1865 gestichte Société Ramond, een vereniging van Pyreneeën-onderzoekers, waarvan hij van de oprichting af een toegewijd en gewaardeerd lid was. Aan het eind van zijn leven is hij er zelfs een aantal jaren voorzitter van geweest.

Al tientallen jaren hadden meteorologen met de gedachte gespeeld een weerkundig observatorium op de top van de Pic du Midi te stichten. Maar steeds aarzelde men. Het klimaat daarboven is bar en boos. De winters duren er lang, wel tot negen maanden. Het kan er 35°C vriezen, en de sneeuw valt er meters hoog. Toen ik zelf in de zomer van 1965 naar het Lac d'Oncet, aan de voet van de Pic du Midi wilde gaan om dezelfde vindplaats te bezoeken die De Nansouty een eeuw tevoren had geëxploreerd, vond ik in de derde week van juni de weg van de Col du Tourmalet naar de Pic geblokkeerd door lawines en sneeuw (CB 116: 1217). Zouden waarnemers het in de eenzaamheid van dit ruwe klimaat lang kunnen uithouden? Niet alleen physiek, maar ook psychisch moest het een beproeving zijn. Na zijn pensionering zou De Nansouty bewijzen dat dit kon. Het zou zijn tweede levensdoel worden. Doch daarover straks.

Op 15 juli 1870 brak de voor Frankrijk fatale Frans-Duitse oorlog uit. Kolonel de Nansouty, 55 jaar oud, had dienst in het Zuiden des lands. Dat was naar zijn zin te ver van het front af. Hij vroeg overplaatsing. In de rang van generaal krijgt hij dan het bevel over een brigade lanciers en dragonders van het Rijnleger. De Fransen zwichtten al spoedig voor de numerieke Duitse overmacht. Zij trekken zich terug op de vesting Sedan aan de Maas. Op 1 september 1870 vindt daar de beslissende slag plaats. Het Franse leger wordt verslagen. De zieke keizer Napoleon III wordt gevangen genomen aan het

hoofd van zijn troepen. De enige generaal die zich niet overgeeft, is De Nansouty. Hij ziet kans met 12.000 cavaleristen uit de Duitse omsingeling te ontkomen. De oorlog loopt spoedig ten einde. Het Franse keizerrijk houdt op te bestaan. Frankrijk is voortaan weer een republiek. Er is onrust in het land. Het proletariaat in de hoofdstad is in opstand; het benoemt een stadsregering, de Commune. De regering Thiers, die zich terugtrekt in Versailles, onderdrukt de opstand met militair geweld. Moord, brand, verwarring, dreigende burgeroorlog. Als bij een veenbrand springt het vuur ver over. Ook in Toulouse, aan de voet van de Pyreneeën, heerst onrust. Achtereenvolgens zijn twee garnizoenscommandanten er niet in geslaagd er het smeulende vuur te doven. Generaal De Nansouty wordt er dan benoemd tot commandant in de rang van divisie-generaal. Een weinig benijdenswaardige post, omdat hij moet samenwerken met een revolutionaire prefect die ervan wordt verdacht te sympathiseren met de opstandige beweging.

Het gaat al spoedig mis, doch niet in de zin die men zou verwachten. De Nansouty, die het consigne had meegekregen ferm en verzoenend op te treden toont zich loyaal tegenover de prefect. Hij demonstreert zijn goede wil door vrijwillig en in militair tenue, vergezeld van twee officieren, mee te lopen in de begrafenisstoet van de dochter van de prefect. Prefect Duportal en zijn geestverwanten waren hiervoor gevoelig, maar de nette burgerij sprak er schande van. Ook de regering Thiers vond dat de generaal te ver was gegaan. Men zag over het hoofd, dat het tactische optreden van de generaal bloedvergieten had voorkomen. De Nansouty wordt ter verantwoording geroepen. Hij valt in ongenade. Om een lang verhaal kort te maken, de "affaire" De Nansouty wordt tenslotte door een parlementaire enquêtecommissie beoordeeld. Niet wegens het gebeurde in Toulouse, doch om Sedan, dat om een verklaring vraagt. De Nansouty wordt de zondenbok. Hij heeft zich, aldus de commissie, aan de strijd rond Sedan onttrokken en niet de bevelen opgevolgd, ook niet het bevel van algehele overgave. De Nansouty wordt gedegradeerd en ter beschikking gesteld. Protesteren hielp niet, de commissie was souverein; haar besluiten waren onherroepelijk. Zelfs de Minister van Oorlog had er niets in de melk te brokkelen. Ziedend plaatse De Nansouty een stuk in het dagblad "Le Soir", een ondisciplinaire daad voor een militair. De inhoud loog er niet om. "Hoe ver zijn wij, dat een commissie van grondbezitters, fabrieksdirecteuren en kooplieden de bevoegdheid heeft om generaals die het land 35 jaar gediend hebben uit het leger te zetten zonder hen ook maar verhoord te hebben?". De regering te Versailles accepteert dat niet. De Nansouty krijgt prompt twee maanden vestingstraf. Op 2 november 1871 meldt hij zich in de Citadel van Bayonne om zijn straf uit te zitten.

Mijn verontschuldiging, lezer, voor deze lange inleiding. Maar De Nansouty heeft er ook 56 jaar over gedaan voor hij rijp was voor de malacologie!

De oude, dikke, begroeide muren van de citadel van Bayonne ken ik goed. Van de buitenkant dan. Dertig jaar geleden had ik er, aan het begin van mijn eerste Pyreneeën-reis, een rijke vangst van mollusken. De binnenkant zal wel net zo zijn. Het was daar, dat De Nansouty's belangstelling voor mollusken ontwaakte. Hij verzamelde er 23 soorten, waaronder ook kleine dingen als Vertigo antivertigo en Pupilla muscorum. Daarover ging hij later publiceren.

De gevarieerde bibliographie van De Nansouty in Massie's boek omvat 35 titels, alle gepubliceerd tussen 1869 en 1886. Daarnaast schreef hij honderden bladzijden meteorologische waarnemingen aan de Société Ramond. Hij is de auteur c.q. medeauteur van vijf malacologische bijdragen. Slechts één hiervan wordt genoemd in de bibliographisch lang niet complete literatuurlijst van Germain's

Faunede France (1930/1), namelijk: Catalogue des Mollusques terrestres et fluviatiles des trois départements des Basses-Pyrénées, des Hautes Pyrénées et des Landes (Bull. Soc. Hist. Nat. Toulouse, 1872, blz. 76-82). Te zamen met P. Fagot publiceerde hij in 1875: Mollusques des Hautes--Pyrénées (Bull. Soc. Ramond, vol. 10, blz. 101-137). Beide artikelen bevatten veel faunistische informatie, vaak met hoogteopgaven en gedetailleerde topographische gegevens. Pagot, die De Nansouty bij het determineren hielp, was advocaat te Toulouse en later notaris te Villefranche.

Wat mariene mollusken betreft, werd De Nansouty geholpen door de Markies de Folin, die toen directeur van de haven van Bayonne was. Samen met hem publiceerde De Nansouty: Conchyliologie pyrénéenne (Bull. Soc. Ramond, 1872). Hierin signaleerde hij o.m. verrassende vondsten van Helix quimpetiana ver buiten het toen bekende verspreidingsgebied. In het Bulletin van de Société Ramond van datzelfde jaar publiceerde hij nog een artikeltje over "Mollusques terrestres et fluviatiles des hautes régions", en in dat van 1873: "Coquilles fluviatiles et terrestres de Bagnères". Het Bulletin van de Société Ramond vindt men zelden in bibliotheken buiten Frankrijk. Er zijn overdrukken met afzonderlijke paginering in omloop.

In mijn verhaal over de geschiedenis van de Franse malacologie in de 19de eeuw (CB 133), vertelde ik over de luidruchtige ontmoeting van De Nansouty en Bourguignat tijdens een cocktail bij een uitgever. Bourguignat zei toen onaangename dingen over Morlet, een vriend van de generaal. De Nansouty slikte dit niet en wilde Bourguignat te lijf gaan. De gastheer moest tussen beiden komen. Bourguignat blies de aftocht. Dat was in de loop van de winter 1876/7. Blijkbaar heeft Bourguignat zich sedertdien uitgesloofd om weer bij de generaal in de gunst te komen, want tussen 1876 en 1881 droeg hij achtereenvolgens liefst vier soorten aan de generaal op, nl. Helix carascalensis nansoutyana, Clausilia nansoutyana, Peringia nansoutyana en Anodonta nansoutyana Fagot droeg in 1880 eveneens een soort aan De Nansouty op: Pupa nansoutii. Zoals zo vele namen van de "Nouvelle Ecole" zijn ook deze vijf in de vergetelheid der synonymie geraakt.

De Nansouty was geen koploper op het gebied van de malacologie. Hij was een van de vele nuttige verzamelaars die nieuwe gegevens over de verspreiding van de land- en zoetwatermollusken in Frankrijk aandroegen. Na zijn dood schonk zijn weduwe de collectie aan de Société Ramond. Massie zegt, dat het een rijk voorziene collectie is. Ik kan daar geen oordeel over vormen, want ik heb haar niet gezien.

Het verhaal over De Nansouty zou onvolledig zijn als ik hier, in het kort,ook niet het epos van het observatorium vertelde. Toen De Nansouty uit gevangenschap terugkeerde, werd hij in het reserve-kader geplaatst. Maar hij was gekrenkt in zijn eergevoel en wilde ogenschijnlijk niets meer met het leger te maken hebben. Hij trekt zich op de Pic du Midi terug, vergezeld van een assistent en een kok. Hij zou het bewijs leveren, dat men daarboven de winter kon doorbrengen. Een observatorium moest en zou er komen. In die gedachte beet hij zich vast. Tien lange winters (1873-1883) brengt hij daar door, eerst in een stenen hut op ruim 2300 meter hoogte, de laatste vijf winters op de top op 2870 meter; hij doet er meteorologische waarnemingen en studeert en leest onderwijl veel. Telegraphisch is hij verbonden met het dal. Zijn slaaphok was 2 bij 3 meter. Hij sliep op een houten brits. Daarnaast was zijn werkvertrek, van gelijke afmetingen. In een derde ruimte woonde en werkte zijn assistent. De kok leefde een etage lager, met de voorraden. Een potkachel verwarmde de vertrekken. Een keer was die potkachel onherstelbaar kapot. De koude dwong toen het drietal zo gauw mogelijk dalwaarts te gaan. Het vroor veertien graden toen zij 's ochtends om 9 uur de in de gegeven omstandigheden gevaarlijke afdaling begonnen. Er was een dikke

laag poedersneeuw, waar de stok tot 2 meter diep in weggleed. Zestien uur was het drietal onderweg, zonder eten, toen het om één uur 's nachts bij een herberg op 1200 meter hoogte aankwam. In een rapport van 1876 schrijft de inspecteur-generaal over De Nansouty, die toen 59 jaar oud was: "Een zeer solide gezondheid; hij doorstaat het ruwe klimaat en de ontberingen met een uitzonderlijke energie". Bijna spijtig staat er verder: "... maar hij wijdt zich volkomen aan de wetenschap en is geheel verloren voor de militaire dienst. Hij heeft al lang niet meer aan militaire manoeuvres deel genomen; paardrijden doet hij niet meer".

Als enkele jaren na Sedan de binnenlandse toestand wat opgeklaard is, blijkt er op het Ministerie van Oorlog een wind ten gunste van De Nansouty te waaien. Men is hem nog niet vergeten. In een intern rapport wordt voorgesteld hem tot Groot-officier in het Legioen van Eer te bevorderen, een zeer hoge onderscheiding. Volgens de kanttekeningen bij het stuk zijn er geen bezwaren geopperd. Toch gaat de bevordering niet door. Vermoedelijk omdat De Nansouty's recente verdiensten minder op militair dan op wetenschappelijk gebied lagen. Het is dus veeleer een affaire van een ander ministerie. Wetenschappelijke onderscheidingen vielen De Nansouty spoedig ten deel.

De nodige fondsen voor de bouw van een observatorium kwamen ten slotte bijeen. Enerzijds dank zij de publicistische activiteit van De Nansouty's compagnon ingenieur Vaussenet, die overal lezingen hield, anderzijds doordat De Nansouty op 7 mei 1875 de overstromingsramp die kort daarop Toulouse zou teisteren heeft voorspeld, waardoor men beneden tijdig maatregelen heeft kunnen treffen. Op 30 juli 1880 was het observatorium werkelijkheid.

Generaal De Nansouty was de grote man. Hij werd gehuldigd in de Sorbonne, waar hem de "grote gouden medaille" werd uitgereikt. Tevoren was hij benoemd tot Officier in de orde der "Palmes académiques". Hij kreeg het erediploma van het Internationale Meteorologische Congres. Op de wereldtentoonstelling van 1878 te Parijs werd de Commissie van de Pic du Midi, waarvan De Nansouty de ziel was, een gouden medaille toegekend.

Het observatorium werd in 1882 overgedragen aan de Staat, die het onder de verantwoordelijkheid van de Universiteit van Toulouse stelde. Twee bronzen borstbeelden, een van de generaal en een van Vaussenet, sieren er het interieur.

In october 1886 was De Nansouty voor het laatst op de Pic du Midi. Hij was toen 71 jaar. Zijn gezondheid ging achteruit. Hij werd steeds moeilijker ter been en kon, merkwaardigerwijs, opeens geen kou meer verdragen. Daarom besloten hij en zijn vrouw in 1885 om Bagnères, waar zij 23 jaar hadden gewoond en waar hij gemeenteraadslid en voorzitter van de Société Ramond was, te verlaten om zich te vestigen in Dax, in de Landes, dat een milder klimaat heeft. Daar overleed hij op 11 maart 1895 in de leeftijd van 80 jaar.